

Список використаних джерел:

1. Ковальський М., Пасічник І. Острозька друкарня. *Острозька Академія XVI–XVII ст.* Острог, 2010. С. 308–310.
2. Кралюк П. Освітня система Острозької академії. *Острозька Академія XVI–XVII ст.* Острог, 2010. С. 275–282.
3. Мицько І. Будівлі Острозької академії. *Острозька Академія XVI–XVII ст.* Острог, 2010. С. 64–65.
4. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська школа. *Острозька давнина. Дослідження і матеріали* / відпов. ред. Ігор Мицько. Львів, 1995. Т. 1. С. 13–23.
5. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. (пер. Роман Клочко). Оновлене та доповнене видання. Харків : КСД, 2021. 512 с.
6. Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI–XVII ст. *Острозька давнина. Дослідження і матеріали* / відпов. ред. Ігор Мицько. Львів, 1995. Т. 1. С. 90–96.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-311-1-4>

Доценко В. О.,

*доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри філософії та історії*

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ЄВРЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИЙ РУХ В УКРАЇНІ В 1920–1930-ТІ РОКИ

Консервативно-релігійне крило єврейського громадського руху представляли «Мізрахі» і «Ахдут Ізраїль». – ортодоксальні релігійні організації. «Мізрахі» – світовий рух, що виступав за створення палестинської держави в основі існування якої лежала б Тора. Прихильники «Мізрахи» розглядали повернення в Сіон, як початок месіанської епохи, про яку говорили мудреці і пророки. Факт створення організації в 1902 році в межах Всесвітньої сіоністської організації, визначався необхідністю збереження традиційних основ духовного життя сучасного єврея. Всесвітні сіоністські конгреси 1898 і 1901 років оголосили релігію особистою справою кожного і відхилили вимоги «Мізрахі». Організація формально вийшла зі складу ВСО в 1907 році, але зберігала тісні контакти з нею аж до 1925 року [1, с. 155].

«Ахдут (Єдність)» стояв на ще більш релігійних позиціях і перебував в опозиції до політичного сїонїзму. З 1912 року він виступав проти планів Всесвітньої сїонїстської організації побудувати в Палестині єврейську державу за допомогою дипломатичних перемовин.

Культурно-просвітницьке товариство «Тарбут» опікувалося справою збереження та поширення єврейської мови серед тих представників цієї національної меншини, які мешкали в українських містах. Для цього товариство відкривало вечірні школи, курси та гуртки, влаштовувало концерти та театральні вистави, лекції та бесіди тощо. На початку 1917 року товариство об'єднувало 40 тис. єврейських учнів і 2 тис. вчителів та власним коштом утримувало 250 шкільних та освітніх установ [6, с. 155]. Культурно-просвітницький гурток «Тарбут» користувався значною підтримкою сїонїстських організацій. У 1922 р. на потреби єврейських релігійних гуртків сїонїстськими активістами було зібрано декілька десятків млн. крб. На ці кошти активісти «Тарбуту» відкрили у Києва свій клуб при синагозі «Ойгель-Йосиф». При клубі працювала бібліотека єврейських книг. Також завдяки зусиллям «Тарбуту» були створені єврейські школи на Подолі та у центрі Києва, організовано гуртки для єврейської молоді, у яких вивчалася єврейська історія та література [3, с. 75].

Іншим напрямом культурно-просвітницької діяльності єврейських громадських об'єднань в першій половині 1920-х років стало відкриття недержавних шкіл, курсів та гуртків з вивчення єврейської національної культури. На початку непу в державні інстанції посипались маса звернень від представників єврейської громадськості з проханням отримати дозвіл на відкриття загальнодоступних курсів з вивчення івриту і з вимогою допустити викладачів івриту в школи I ступеня, особливо в ті з них, що фінансувались із місцевих бюджетів або з позабюджетних джерел. Одночасно, різко стала зростати кількість хедерів, як таких, що діяли легально, так і підпільних. Про це заявив секретар ЦК Єм. Ярославський в доповіді на травневому (1921 р.) пленумі ЦК РКП(б). Восени 1921 року проблема протидії розвитку системи конфесіональної освіти обговорювалась Голоvbюро євсекції при ЦК КП(б)У.

Єврейський традиційний релігійний рух, сформований ще в період Російської імперії, в 1920-ті роки переживав негативні наслідки більшовицьких соціально-економічних та культурно-ідеологічних перетворень. Націоналізація традиційних єврейських промислів, еміграція заможних релігійних євреїв, які фінансували діяльність релігійних організацій призвели до консолідації різних релігійних громад. Їх керівництво прагнуло змінити основні напрямки свого

впливу на єврейство. Пріоритетом для релігійних рухів стала єврейська молодь, кустарі та дрібні торгівці містечок Правобережжя, які зазнавали найбільших утисків від нової влади. Релігійне життя єврейської громади у 1920-ті роки розвивалось у вигляді релігійних концертів, спільних молитов і читання Тори, організації молодіжних релігійних гуртів. Особливо популярними серед віруючого єврейства було проведення в синагогах релігійних концертів, які відбувалися під керівництвом регента хору (кантора) групами мандруючих співаків, частина яких була дітьми, вихідцями з найбідніших сімей, віком від 8 до 14 років. Вхід на молитву до синагоги у таких випадках супроводжувався продажем квитків, безкоштовно потрапити на дійство мали змогу лише найбідніші євреї містечка [5, с. 424].

Влада не могла не боротися з спробами реанімації клерикальних форм освіти. Наркомат освіти рішенням колегії від 23 квітня 1921 року і циркуляром від 30 серпня 1921 року оголосив про заборону створення релігійних навчальних закладів для неповнолітніх. При цьому підкреслювалось, що дозволене законом вивчення основ віровчення приватним шляхом, поза шкільними стінами, не повинно вилитись у діяльності навчальних закладів утримуваних духовенством. В 1923–1924 роках ВУЦВКА і НКВС Української СРР видали власні циркуляри, які забороняли неповнолітнім створювати будь-які групи, товариства для вивчення основ віровчення, де б то не було. Малолітнім (особи до 18 років) заборонялось бути членами релігійної общини, бути присутніми на громадських зборах, що мали релігійний характер. Заборонялось скликання і дитячих та юнацьких релігійних зборів.

На рівні університетів та інститутів передбачалось створення пролетарських єврейських товариств (лікнепу, антирелігійних гуртків та ін.). Вони мали організувати антирелігійну пропаганду серед єврейських студентів, формувати серед них новий радянський атеїстичний світогляд. Одночасно із закриттям єврейських освітніх закладів релігійного спрямування організувались молодіжні акції в межах антиклерикальних та антирелігійних кампаній. Восени 1921 року в дні єврейських релігійних свят («Рош-Хашана» – єврейський новий рік і «Іом-Кішпур» – «Судний день») більше 10 тис. членів єврейських секцій комсомолу в 18 населених пунктах губерній бувшої межі осілості вийшли на антирелігійні демонстрації. «Щенки против бога» – захоплено характеризували їх центральні комсомольські періодичні видання. Восени 1922 року акцію повторили в 34 населених пунктах, а під час пасхальних свят 1923 року антирелігійні паради єврейської молоді проходили вже за планом Спілки комсомолу. [1, с. 98] Починаючи з 1921 року молодь

організувала трудові десанти в традиційні для євреїв дні відпочинку з метою порушення «святості суботи».

Під постійним прицілом євсекцій перебували і релігійно-національні інституції, які століттями регулювали соціальне і духовне життя єврейства. Наступ на єврейський клерикалізм полягав у переслідуванні рабинів, перетворенні синагог на клуби, майстерні та склади, нескінченних арештах релігійних сіоністів та громадських активістів, антирелігійних кампаніях на кшталт «показових судів над Торою», створенні «червоних громад» на чолі з «червоними рабинами», оголошення «гнійниками духу» хедерів та їх закриття, ієшив, нищення священних книг [2, с. 208].

В другій половині 1920-х років тиск на єврейські релігійні громадські рухи посилюється. В тезах доповіді агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У з питань антирелігійної пропаганди, які були складені у 1927 році, наголошувалось на випадках посилення і вдосконалення форм і методів впливу духовенства різних релігійних конфесій на пролетаріат республіки. У відповідь на посилення релігійних рухів компартійні органи вимагали від місцевих адміністративних органів посилення більшовицької політосвітньої та антирелігійної роботи, яка мала реалізовуватись у формі театралізованих анти молитовних зібрань, спеціальних заходах антирелігійних гуртків: атеїстичних вечорів, організацію суботників та недільників, театралізованих антирелігійних парадів тощо. Одночасно органи НКВС розпочали кампанію з притягнення до юридичної відповідальності учасників єврейських релігійних хорових гуртків, що діяли при синагогах. Проте недолугість радянської антирелігійної пропаганди призвела до збереження у 1930-х роках серед українського єврейства особливого ставлення до синагоги та юдаїзму. Про це писав у 1933 році журнал «Безвірник», а у звіті ЦК КП(б)У від 11 серпня 1935 року повідомлялось про активізацію єврейських національно-клерикальних елементів в Одесі, Херсоні, Умані, Вінниці та Овручі [4, с. 180].

Список використаних джерел:

1. Долгатов А. Г. Правительственная политика по отношению к этноконфессиональным меньшинствам: «еврейский вопрос» в жизни советского общества (ноябрь 1917-го – начало 1930-х годов). Санкт-Петербург, 2002. 204 с.

2. Жолоб М. Вилучення культових цінностей у польських та єврейських релігійних громад України в 1922 р. *Драгоманівські історичні студії* : зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред і упор. О. В. Потильчак, І. Г. Ветров, О. О. Сушко. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. С. 205–211.

3. Жуковський О.І. Роль єврейських громадських організацій та політичних партій у суспільному житті Правобережної України в 1920-ті рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія.* 2008. Випуск. XIII.

4. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000 рр.). Львів, 2001.

5. Стоян Т. А. Неформальні релігійні громади польського, німецького та єврейського населення УСРР в 20-х роках ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки.* 2013. Випуск 10. С. 419–428.

6. Хитерер В. Еврейское образование в Украинской народной республике (1917–1920 гг.). *Вестник еврейского университета в Москве* 1996. № 3(13). С. 151–164.